

ETNINĖS KULTŪROS VERTYBES KAUPIANČIŲ ĮSTAIGŲ SITUACIJA LIETUVOJE

DR. AUŠRA ŽIČKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, el. p. ausrazic@liti.lt

2014 m. Etninės kultūros globos taryba (toliau – EKG) parengė anketą, siekdama išsiaiškinti etninės kultūros vertybių (garso ir vaizdo įrašų, fotomedžiagos, rankraščių ir kt.) kaupimo, saugojimo, sklaidos Lietuvos valstybinėse ir privačiose institucijose situaciją. Anketoje pateikti 26 klausimai. Buvo apklausiami daugelis Lietuvos įstaigų: muziejai (taip pat ir mokyklų bei privatūs), bibliotekos, kultūros centrai, mokslo bei visuomeninės įstaigos. Vienų pagrindinė veikla yra kaupti, saugoti bei įvairiais būdais skleisti etninės kultūros vertybes, o kitos tą daro tik iš dalies vykdydamos kitus svarbius tikslus. Visų jų atsakymai turėjo būti vienodai svarbūs, net jei būtų atsakyta, jog etninės kultūros vertybės nėra (ar jau nebėra) kaupiamos.

Panašų klausimyną EKG išplatino 2002 m. Surinkti duomenys tąkart leido įvertinti etninės kultūros vertybes

kaupiančių įstaigų padėtį ir poreikius. Atliktos ekspertizės duomenys buvo panaudoti rengiant Etninės kultūros plėtros valstybinės programos 2003–2009 m. gaires, teikiamos išvados LR Seimui. Programos teikiamomis galimybėmis pasinaudojo daugelis įstaigų, vykdydamos įvairius šios programos projektus.

Nuo to laiko daug kas keitėsi, todėl iškilo poreikis išsiaiškinti ir palyginti, kokia yra kaupiamų, saugomų, viešinamų etninės kultūros vertybių apimtys dinamika, plėtros mastai, sužinoti šias vertybes kaupiančių įstaigų poreikius, taip pat sunkumus, su kuriais susiduriama vykdant šią veiklą. Apibendrintus anketos duomenis ketinta panaudoti, planuojant Etninės kultūros plėtros valstybinės programos 2015–2020 m. etapo gaires, metodinės paramos poreikio priemones, gilinantį į įstaigų savitarpio koordinacijos reikmes, formuluojant siūly-

Garso įrašo įrenginys fonografas, įrašantis garsą ir atgaminantis jį vaškiniiais voleliais. LLTI institute saugomas dr. E. Volterio 1908–1909 m. įrašytų lietuvių liaudies dainų ir kt. kūrinių volelių rinkinys. 2013 m. spalio 17 d. Nuotr. V. Jocio

Dr. Jono Balio archyvą, pargabentą iš JAV, pristato LLTI archyvo vedėja dr. Rūta Žarskienė, 2013 m. spalio 17 d. Nuotr. V. Jocio

mus LR Seimui bei LR Vyriausybei dėl Etninės kultūros globos pagrindų bei kitų susijusių įstatymų kūrimo, tobulinimo bei vykdymo, dėl valstybės paramos minėtų įstaigų veiklos plėtrai bei sprendžiant kitus svarbius klausimus.

Siekiant susidaryti kuo išsamesnę nuomonę apie šiandieninę etninės kultūros vertybių kaupimo, saugojimo, tvarkymo padėtį, anketoje pateikti atskiri klausimai apie materialios ir nematerialios kultūros vertybes. Tai padaryta ir siekiant palyginti jų proporcijas bendrojoje etninės kultūros medžiagos panoramoje.

Kreipimesi į adresatus buvo pabrėžiama, kad labai svarbūs ir laukiami yra visų jų atsakymai: tiek įstaigų, kurios mažose vietovėse neretai atlieka visokeriopas kultūros centrų funkcijas (bibliotekų padalinių kaimuose, mokyklų muziejų), tiek ir pavienių entuziastų. Todėl buvo prašoma anketą persiųsti įvairių visuomeninių, galbūt asmeninių muziejų steigėjams, tautodailininkams, pavieniams entuziastams, renkantiems įvairią kraštotyros, folkloro, etnografijos ir panašią medžiagą.

Anketos pagrindą sudarė 2002 m. sudarytos to paties pobūdžio anketos klausimai. 2002 m. klausimai buvo išsiųsti 60 muziejų ir nežinomam skaičiui kitų institucijų. Atsakė 40 muziejų ir 15 kitų institucijų (mokslo ir mokymo institucijų padalinių – archyvų ir bibliotekų).

2014 m. anketa išsiųsta apie 230 adresatų. Nauja kaip tik ir buvo tai, jog į anketos klausimus prašyta atsakyti privačius ir mokyklų muziejus, bibliotekas, didžiuosius archyvus, kurių pagrindinė funkcija nėra etninės kultūros vertybių kaupimas. Į anketos klausimus iš viso atsakė 55 adresatai, iš jų:

- 28 muziejai: mokyklų – 8; krašto, istorijos, kraštotyros, memorialiniai, liaudies buities ir kt. – 17 (iš jų 11 atsakė ir į 2002 m. anketos klausimus); privatūs – 3;
- 3 archyvai: Lietuvos ypatingasis archyvas, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas;
- 5 mokslo institucijos, universitetai ir kolegijos (jų padaliniai – archyvai ir bibliotekos): Lietuvos agrarinių ir miškų mokslų centro Žemdirbystės institutas, Lietuvos agrarinių ir miškų mokslų centro Žemdirbystės instituto biblioteka, Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyrius, Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Baltistikos centro Folkloro laboratorija, Klaipėdos valstybinė kolegija, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Etnomuzikologijos instituto Folkloro archyvas (visos jos atsakė ir į 2002 m. anketos klausimus, nors kai kurios nuo to laiko buvo reorganizuotos);

LR Seimo Švietimo, kultūros ir mokslo komiteto nariai išvažiuojamojo posėdžio metu Panevėžio apskr. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje, iš dešinės tuometinė komiteto pirmininkė (dab. švietimo ministrė) Audronė Pitrėnienė, Kęstutis Kaminskas, Jurgita Bieliauskienė. Prof. Vytautas Juozapaitis direktorei Rimai Maselytei perduoda retą leidinį, greta Aleksandras Zeltėnis, 2014 m. gegužės 16 d. Nuotr. V. Jocio iš EKGT archyvo

- 17 bibliotekų: miestų savivaldybių – 5; rajonų savivaldybių – 8 (iš jų trys pateikė duomenis ir apie savo filialus); apskričių – 2; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka;
- kitos įstaigos: Vilniaus etninės kultūros centras.

2014 m., skirtingai nuo ankstesnės, buvo parengta internetinė anketa, tad ją pildyti turėjo būti lengviau, paprasčiau ir greičiau. Vis dėlto tokia patobulinta forma nepadėjo gauti daugiau atsakymų. Deja, atsakymų negauta iš daugelio svarbių etninių vertybių kaupėjų, dalyvavusių 2002 m. apklausoje, tad abiejų apklausų duomenis palyginti tapo sunku. Na, bet 2014 m. duomenis pateikė didieji archyvai (Lietuvos ypatingasis, Lietuvos valstybės istorijos ir Lietuvos centrinis valstybės), Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

Verta pažymėti, kad nuo 2002 m. beveik nepasikeitė atsakymų pasiskirstymas pagal Lietuvos regionus. 2014 m. beveik visiškai negauta atsakymų iš rytų Lietuvos institucijų, nors siūsta buvo tikrai daugeliui jų. Neatsakė Vilniaus, Švenčionių, Šalčininkų, Trakų, Zarasų rajonų institucijos, o iš Ignalinos rajono atsakė vienintelė Ignalinos savivaldybės viešoji biblioteka, pateikusi ir savo filialų duomenis. Labai panaši padėtis buvo ir 2002 m. – Rytų Lietuvos institucijos apklausoje dalyvavo vangiai.

Pateiktieji atsakymai rodo, jog kultūros vertybės į anketos klausimus atsakiusiose įstaigose (47) daugiausia kaupiamos knygų, rankraščių, dokumentų ir fotomedžiagos forma, mažiau įstaigų (31) atsakė kaupiančios tautodailės, tradicinius dirbinius, kitus daiktus ir eksponatus, beveik tiek pat įstaigų kaupia garso (25), vaizdo (23) įrašus ir rankraštinis aprašus (29). Nedaug kas turi piešinių, brėžinių, transkripcijų iš garso ir vaizdo įrašų ir kitų formų medžiagos.

Vyrauja nedidelę teritoriją – vietovę, apylinkę, rajoną (kraštą), rečiau apskritį atspindinti medžiaga (39 įstaigose) ir tik 16-oje įstaigų kaupiamos Lietuvą rėpiančios ar dar platesnės teritorijos etninės kultūros vertybės.

Medžiaga daugiausia gaunama iš fizinių asmenų ir tai rodo didžiulį asmenybių, pasišventėlių, entuziastų įdirbį kaupiant etninės kultūros vertybes, jų darbo svarbą. Keturios įstaigos iš 55 atsakė, jog medžiagos niekaip nepapildo. Likusiose kaupimas vyksta ir įprastais būdais (ekspedicijų, tyrimų, studentų praktikos metu, gaunant kitose įstaigose ar privačiuose fonduose saugomų vertybių kopijas ar originalus, perkant, gaunant dovanų), ir įvairiais įdomiais, netradiciniais keliais, pvz., kviečiant moksleivius pasidalyti namuose saugomomis vertybėmis (fotografijomis, knygomis, įvairiais šeimos atminties dokumentais ar relikvijomis),

Pranas Kairys aprodo savo asmeninį įvairių leidinių ir rankraščių rinkinį. 2009 m., Žadeikių k., Endriejavo sen. Nuotr. T. Petreikio

kurios eksponuojamos muziejuje, o vėliau kopijuojamos ir įtraukiamos į muziejaus fondus.

Didžioji dauguma respondentų (35) atsakė, jog neturi jokio sukauptų vertybių gelbėjimo, reaguojant į stichines nelaimes, plano, 20 atsakė tokį turintys.

Sukaupta medžiaga naudotis paprastai leidžiama visiems norintiems arba užsiregistravusiems lankytojams, dažniausiai tik vietoje.

Klausimas apie sukauptų vertybių viešinimą sulaukė bene išsamiausių ir pačių įvairiausių atsakymų. Tik viena įstaiga atsakė, kad savo sukauptų vertybių neviešina. Visose kitose tai daroma įvairiausiai, išradingiausiai būdais internete, parodose, leidiniuose, renginiuose.

Pakankamą materialinę ir techninę bazę savo veiklai vykdyti atsakė turinčios 13 įstaigų. Likusioms trūksta daug ko, tačiau labiausiai į akis krinta svarbiausių dalykų stygius – nėra patalpų arba jos netinkamos vertybių saugojimui, trūksta darbuotojų specialistų, etatų, įrangos, lėšų.

Atskirai verta šiek tiek aptarti nematerialiųjų etninės kultūros vertybių kaupimo, saugojimo ir sklaidos patirtį, ryškėjančią iš gautų atsakymų į anketos klausimus. Iš 55 anketos respondentų 10 atsakė, kad nematerialiųjų etninės kultūros duomenų nekaupia, tačiau šis skaičius nedaug tepasako apie tikrąją padėtį: nemažai daliai atsakinėjusių asmenų nebuvo aiški anketoje pateikiamuose klausimuose suformuluota materialiojo ir nematerialiojo etninės kultūros paveldo skirtis. Krašto muziejuose, bibliotekose nematerialiųjų vertybių kaupimas ir saugojimas nėra prioritetinga veikla, nors tai daroma gana noriai. Vis dėlto dažnai nėra tam tinkamų sąlygų, metodikos, tik didžiulis entuziazmas ir su-

pratimas, kad daromas reikalingas darbas. Tokį entuziazmą liudytų ir daugelio bibliotekų ir jų filialų pastangos viešai pateikti duomenis apie vietinės tautosakos, kraštotyros darbus ir kai kada net visateksčius suskaitmenintus ir visiems pasiekiamus dokumentus internete (beje, tokių sąvadų ir visateksčių dokumentų internete nemažai pateikia Lietuvos rytinės dalies bibliotekos, vangiai dalyvavusios apklausoje).

Nematerialiosios etninės kultūros vertybės bibliotekose kaupiamos pradedant 1912 m., vėliausiai pradėtos kaupti 2011 m. Daugiausia kaupiama etnografijos ir kraštotyros duomenų, beveik tiek pat – folkloro, mažiausiai – žaidybinio folkloro ir šiuolaikinės kultūros.

Palyginus 2002 ir 2014 m. duomenis matyti, kad kai kurios įstaigos labai stabiliai pildo savo fondus, jais rūpinasi, juos viešina, įvairiais būdais naudoja. Kai kurios įstaigos per tą laikotarpį patyrė sunkumų arba net buvo panaikintos, tad natūralu, kad ir jose kauptos vertybės ne visada sklandžiai perduodamos, perimamos, apskaitomos naujai. Pavienės įstaigos, pakeitusios veiklos pobūdį, sukauptų etninės kultūros vertybių fondų nebeįpildė ir nebesiima jų sklaidos projektų, nors jas tebesaugo.

Nuo 2002 m. praktiškai nepakito įstaigų poreikiai: ir tada, ir dabar labiausiai trūksta elementarių sąlygų etninės kultūros vertybių kaupimui ir saugojimui: tinkamų patalpų (arba patalpų apskritai), darbuotojų etatų, įrangos, lėšų.

2002 m. apibendrinami gautus duomenis EKG T ekspertai pažymėjo, kad daryti išvadas apie etninės kultūros vertybes kaupiančių įstaigų situaciją yra ganėtinai problemiška dėl nepakankamo atsiliepusių respondentų kiekio. 2014 m. apklausos rezultatų juo labiau negalima laikyti reprezentatyviais. EKG T pastangas sukaupti bent kiek išsamesnių žinių apie dabartinę etninės kultūros vertybių padėtį sunku pavadinti sėkmingomis. Priežastis galbūt galima numanyti: tai vis didėjantis įvairių papildomų darbų (apklausų duomenų, ataskaitų, kurių strategijų, planų, programų, projektų ir kitų dokumentų rengimo), už kuriuos muziejininkams, bibliotekų ir kitiems kultūros srities darbuotojams dažnai nėra papildomai atlyginama, taip pat darbuotojų stygius, pabrėžiamas apklausos atsakymuose. Dar viena priežastis galėjo būti netobulas anketos klausimų bei internetinės anketos formos parengimas, galbūt atbaidęs dalį potencialių respondentų. Vis dėlto gautų atsakymų visuma rodo, kad etninės kultūros vertybės iš tiesų kaupiamos gana entuziastingai ir norima tą daryti kaip galint tinkamiau.

Apibendrinant galima pabrėžti, kad apklausos duomenys nėra pakankamai reprezentatyvūs. Vis dėlto, kai kurios išvalgos įmanomos ir neturint išsamių duomenų. Antai nesunku pastebėti, kad nuo 2002 m. praktiškai nepakito įstaigų poreikiai: trūksta elementarių dalykų – patalpų, etatų, specialistų, lėšų, įrangos. Pastebimas aktyvus vietinės kultūros medžiagos kaupimas, tai daroma net ir neturint sąlygų bei pasirengimo, vien iš entuziazmo. Labai žymus nematerialiųjų etninės kultūros vertybes kaupiančių įstaigų koordinacijos, įvairių medžiagos tvarkymo mokymų, seminarų poreikis.